

Η ιατρική στην Αρχαιότητα

Μια ανθρωπολογική οπτική

Ντιάνα Τράκα

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ανθρωπολογίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Η ιστορία της ιατρικής θα μπορούσε να διαβαστεί ως μια αφήγηση της προσπάθειας που ανέκαθεν κατέβαλαν οι άνθρωποι προκειμένου να κατανοήσουν και να ελέγξουν τον φυσικό και μεταφυσικό κόσμο, να επιτύχουν αρμονία με το σώμα τους και τις κοινωνικές τους σχέσεις, να ανακαλύψουν τα μυστικά της μακροζωίας ή ακόμη και της αθανασίας. Αναδρομικά, ο αγώνας αυτός παρουσιάζεται ως μια ιστορία θριάμβων, όπου οι επιστημονικές ανακαλύψεις και τα τεχνολογικά ορόσημα αναφέρονται όπως και οι θρυλικές μάχες, στη διάρκεια των οποίων η ζωή και τα κατορθώματα των πρωταγωνιστών λαμβάνουν μυθικές σχεδόν διαστάσεις. Από μια άλλη οπτική, η ιστορία της ιατρικής παίρνει τη μορφή μιας εξελικτικής διήγησης, όπου τα επιτεύγματα του παρελθόντος ως τρόποι προσαρμογής του ανθρώπου αποτελούν τους δομικούς λίθους του παρόντος – ενός παρόντος, στο πλαίσιο του οποίου κατασκευάζονται νήματα συνέχειας με το παρελθόν.

Ακόμη, η ιστορία της ιατρικής εξετάζεται και μέσα από το πρίσμα της κοινωνιολογίας της γνώσης, όπου το πλαίσιο των νοοτροπιών και των ποικίλων μορφών ηθικής επιτρέπει ή απαγορεύει τη συγκρότηση της εξουσιαστικής γνώσης και της ηγεμονίας της επιστήμης.

Η ιστορία της ιατρικής ως «μεγάλη παράδοση» –ως χρονικά της επίσημης, κυρίαρχης γνώσης– έχει την τάση να αποσιωπά τη φωνή των «μικρών παραδόσεων»,¹ μιας και η ιατρική του απλού κόσμου, παρότι αντιμετωπίζει τα φαινόμενα δυστυχίας στην καθημερινή ζωή, υποβαθμίζεται στον επιστημονικό λόγο, θεωρούμενη ως πρωτόγονη, λαϊκή, μη-εμπειρική. (Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι, σύμφωνα με τον Κλάινμαν (Kleinman 1980), τα περισσότερα προβλήματα υγείας λύνονται έξω από το χώρο της επίσημης ιατρικής.) Η μελέτη αυτών των θεραπευτικών παραδόσεων «των ανθρώπων χωρίς ιστορία» (Wolf 1982) σχημάτισε τη βάση του αναδυόμενου κλάδου της ιατρικής ανθρωπολογίας κατά τη δεκαετία του 1970 (Fabrega 1970· Foster 1987· Logan / Hunt 1978· Rubel 1977).² Ο Α. Κλάινμαν (Kleinman 1980), ψυχίατρος και ανθρωπολόγος, ορίζει τρεις σφαίρες ιατρικών συστημάτων, οι οποίες εμπλέκονται και αλληλεπιδρούν: 1) τη λαϊκή ιατρική, όπως τα γιατροσόφια και τις γνώσεις και πρακτικές του ευρύτερου μη-εξειδικευμένου πληθυσμού, 2) την παραδοσιακή ιατρική των ιθαγενών (την οποία ασκούν οι σαμάνοι, οι *curanderos*, οι «μάγοι-θεραπευτές», οι χαρισματικοί θεραπευτές) και 3) τη βιο-ιατρική, την ιατρική που παράγεται στον δυτικό κόσμο. Αυτή η τυπολογία, με μερικές τροποποιήσεις, επιτρέπει την ενσωμάτωση των νέων θεραπευτικών συστημάτων που

1. Οι γεννήτορες της ιατρικής και της φαρμακολογίας (ξεκινώντας από επάνω, από αριστερά προς τα δεξιά): Ασκληπιός, Ιπποκράτης, Αβικέννας, Ραζής, Αριστοτέλης, Γαληνός, Μάσερ, Αλβέρτος ο Μέγας, Διοσκουρίδης, Μεσουέ, Σεραπίων. Χειρόγραφο του Γιοχάνε Καντεμόστο, 15ος αι.

έχουν εμφανιστεί στον σύγχρονο δυτικό κόσμο, όπως είναι, για παράδειγμα, η εναλλακτική ιατρική, η ομοιοπαθητική ιατρική, η ολιστική ιατρική και τα ρεύματα της ιατρικής της «νέας εποχής» (new age medicine) – ζητήματα που θα συζητηθούν στο τελευταίο μέρος του αφιερώματος στην «Ιστορία της ιατρικής στην Ελλάδα».

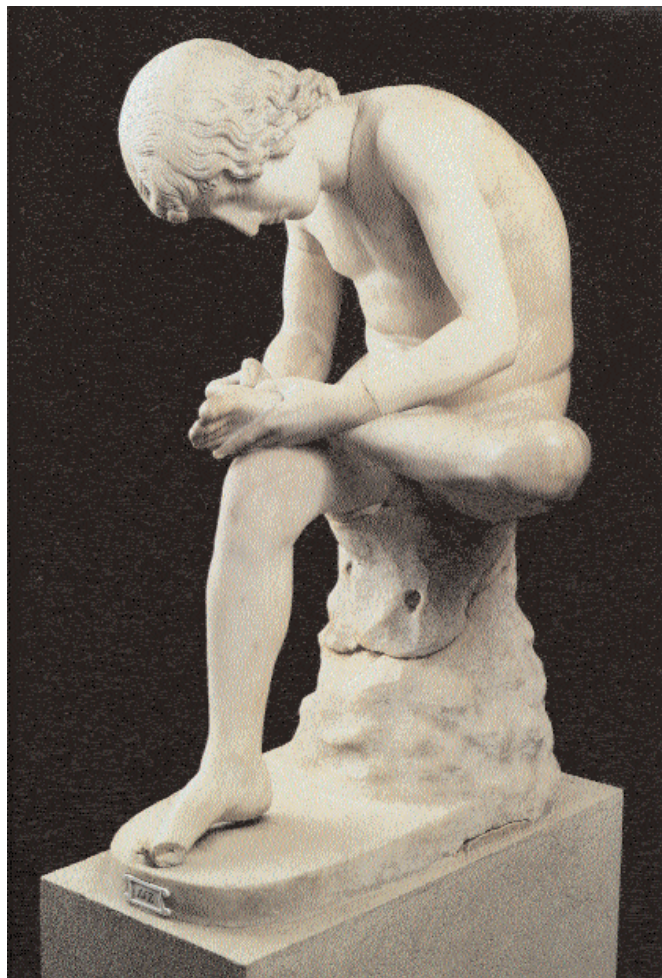
Σύμφωνα με την ανθρωπολογική προσέγγιση, όλες οι μορφές των ανθρώπινων κοινωνιών παρέχουν ιατρική – δηλαδή, ένα σύστημα ειδικών γνώσεων, μια σειρά από πρακτικές καθώς και θεραπευτές, οι οποίοι παρακολουθούν και μελετούν τα φαινόμενα που προκαλούν οδύνη και απειλούν την ανθρώπινη ζωή. Ανεξάρτητα από το αν αυτές οι απειλές μεταφράζονται ως παρέμβαση των θεών ή ως κατάρρευση του «σώματος-μηχανή», συνδέονται εξίσου στενά τόσο με την εμπειρική παρατήρηση όσο και με συμβολικές ερμηνείες. Αυτό που τελικά διαμορφώνεται σε κεντρικό ζήτημα είναι το πώς, στο διάβα της ιστορίας, κατασκευάζεται μέσω συμβόλων και γνώσης κάποιου είδους κυρίαρχη ιατρική (Comaroff 1982), πώς αυτή νομιμοποιείται (και για ποιον) και πώς άλλα είδη ιατρικής περιθωριοποιούνται. Στην κριτική ιατρική ανθρωπολογία (Baer 1993· Scheper-Hughes 1990· Singer 1989 και 1995) η έννοια της «γνώσης αυθεντίας» αποτελεί κυρίαρχο όρο, αναφερόμενη στη γνώση του ειδικού, αλλά και στη δύναμη του ιατρικού βλέμματος στην «αρχαιολογία της κλινικής» (Foucault 1973) καθώς και στην εισαγωγή της ιατρικοποιημένης γνώσης στην «καθημερινή ζωή» (Lindenbaum / Lock 1993).

Η γνώση συνδέεται με τη δύναμη, ειδικά η γνώση εκείνη, η οποία παρέχει απαντήσεις σε υπαρξιακά ερωτήματα: γέννηση, ζωή, νόσος, θάνατος. Τα γεγονότα και οι κοινωνικές διαδικασίες που εισάγονται στην κατασκευή της γνώσης αυθεντίας (και στην εφαρμογή της) από την ανθρωπολογική προσέγγιση αποτελούν θέματα πιο σημαντικά από το να προσδιοριστούν, για παράδειγμα, οι πρόδρομοι των σύγχρονων χειρουργικών εργαλείων ή οι ομοιότητες ανάμεσα στις αρχαίες και τις σύγχρονες τεχνικές χειρισμού μιας συγκεκριμένης πάθησης.

Η ιατρική, ως επιστημονικός κλάδος, μοιάζει με όχημα – ίσως τρένο, με καθένα από τα βαγόνια του γεμάτο με γνώσεις (είτε αυτές βασίζονται στο μύθο, στη δοξασία, είτε στην εμπειρική και πειραματική διαδικασία). Από αυτή την οπτική, η μελέτη της ιστορίας της ιατρικής φιλοδοξεί να ερμηνεύσει

τη διαδρομή αυτού του τρένου μέσα από τα τοπία που περνά. Συνεπώς, εστιάζεται στο κοινωνικό-πολιτισμικό συμφραζόμενο – όχι μόνο στις αλλαγές του περιεχομένου των βαγονιών του (τεχνολογία), της διακόσμησής του (κλινικές), των επιβατών του (ασθενείς), την προσθήκη νέων βαγονιών και την απάλειψη άλλων (επιστημονικές ανακαλύψεις). Ωστόσο, είναι η ατμομηχανή αυτή που παρέχει την κινητήρια δύναμη στο υπόλοιπο όχημα... και εκεί ακριβώς βρίσκεται το σημείο στο οποίο μπορούν να εντοπιστούν οι σύνδεσμοι μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, δηλαδή στην ανάλυση των σχέσεων εξουσίας που αναπτύσσονται στα όρια των θεσμών, τους οποίους δημιουργεί η οργάνωση και η εφαρμογή της ιατρικής.

Οι παραπάνω σκέψεις σχηματίζουν το πλαίσιο και συγκροτούν την ευρύτερη λογική που διέπει το αφιέρωμα στην «Ιστορία της ιατρικής στην Ελλάδα» του περιοδικού *Αρχαιολογία και Τέχνες*. Ενώ το εγχείρημα ξεκίνησε αρχικά με επίκεντρο τις μεγάλες παραδόσεις, σύντομα έγινε φανερό ότι μια τέτοια πραγμάτευση θα κατέληγε σε μια πενιχρή αντιγραφή πιο φιλόδοξων και ολοκληρωμένων ήδη έργων. Μέσα από την πρωτοβουλία των συγγραφέων των άρθρων, απλώνονται οι ορίζοντες του όλου εγχειρήματος σε βαθμό ώστε να περιλαμβάνουν και τις μικρές παραδόσεις, καθώς επίσης και διερευνήσεις πεδίων με απρόσμενα τελικά αποτελέσματα, πέρα από το σύνολο των ορθόδοξων καταγραφών των περισσότερων ιστοριών της ιατρικής. Με αυτό τον τρόπο, αναδύθηκαν θεματικές ενότητες, που έχουν τη δυνατότητα να διασχίσουν τις χρονολογικές περιόδους στις οποίες αναφέρεται καθένα από τα τέσσερα μέρη του αφιερώματος του περιοδικού

2. Αγόρι που προσπαθεί να απαλλαγεί από αγκάθι στο αριστερό του πέλμα. Μαρμάρινο ρωμαϊκό αντίγραφο ελληνικού αγάλματος. Βερολίνο, Antikensammlung.

3. Ανάγλυφο αφιερωμένο στον Ασκληπιό και την Υγίεια. Ο θεός εικονίζεται να γιατρεύει μια γυναίκα, που είναι ξαπλωμένη στο άβατο και τον βλέπει στον ύπνο της. Ασκληπιείο Πειραιά, περ. 400 π.Χ. Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο.

(Αρχαία Ελλάδα, Βυζάντιο, Νεότερα Χρόνια, Σύγχρονη Ελλάδα) – και οι οποίες έχουν ως στόχο να προκαλέσουν την επικρατούσα γνώμη, δημιουργώντας νέες προοπτικές όσον αφορά το τι σημαίνει «ιατρική». Ενδεικτικά, μπορούν να αναφερθούν οι θεραπευτικές ουσίες στην αρχαία Ελλάδα, τα φαρμάκια στα παραμύθια και τα σύγχρονα θεραπευτικά σκευάσματα, η αρχαία μαιευτική, οι παραδοσιακές πρακτικές γέννας και η υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στη σύγχρονη χιλιετία, καθώς και οι αναπαραστάσεις της ασθένειας και οι ιατροί στο αρχαίο θέατρο, στο θέατρο του 20ού αιώνα και στα έργα του Καζαντζάκη.

Παρακολουθώντας τις μεγάλες παραδόσεις στην ιστορία της δυτικής ιατρικής, το πρώτο μέρος του αφιερώματος ξεκινά με τον Ασκληπιό και τον Ιπποκράτη (Β. Λαμπρινουδάκης). Η μορφή του Ασκληπιού παρουσιάζεται να προσφέρει στον κόσμο των πασχόντων και των θεραπευμένων την αίσθηση της φροντίδας με στοργή και ισότητα. Γνωστά ανάγλυφα τον απεικονίζουν να τείνει τα χέρια του προς τον πάσχοντα (αντί να σκέφτεται από μακριά) και να βρίσκεται κοντά σε ομάδες ανθρώπων κάθε ηλικίας που του προσφέρουν αναθήματα (αντί να τους κοιτάζει από τον ουρανό). Η Ιπποκράτεια Γραμματεία εισάγει έναν κώδικα δεοντολογίας για τους ασκούμενους ιατρούς, μια πρώτη προσπάθεια να χαραχθούν οι κανόνες που πρέπει να διέπουν τη συμπεριφορά του ιατρού και την εφαρμογή της ιατρικής (Γ. Ρηγάτος). Η συγκεκριμένη προσπάθεια αποτελεί επίσης και μια μέθοδο εδραίωσης ενός σώματος εκπαιδευμένων θεραπευτών καθώς και έναν τρόπο επαγγελματικής νομιμοποίησής τους – ένα θέμα που θα εξεταστεί και στα επόμενα μέρη του αφιερώματος, για παράδειγμα σε σχέση με την εμφάνιση της εναλλακτικής ιατρικής στη σύγχρονη εποχή.

Η διαδικασία της δημιουργίας της κυρίαρχης επίσημης ιατρικής στην αρχαία Ελλάδα διακρίνεται στις συζητήσεις σχετικά με τις ερμηνείες και τις εφαρμογές της ιπποκράτειας ιατρικής. Για παράδειγμα, ενώ οι φιλόσοφοι-ιατροί επίμονα εμμένουν στη θεωρία του μιάσματος ως στοιχείου κρίσιμης σημασίας για την αξιοπιστία της ιπποκρατικής ιατρικής, άλλοι στοχαστές (π.χ. ιστορικοί, ποιητές, ζωολόγοι) προώθησαν μια θεωρία μετάδοσης από άτομο σε άτομο (Β. Βαϊόπουλος). Παρά το γεγονός ότι τα φαρμακευτικά σκευάσματα δεν αποτελούν κεντρικό ζήτημα στις θεωρίες του Ιπποκράτη, διαφορετικές ομάδες από ειδικούς άρχισαν να ξεπροβάλλουν, συγκροτώντας ίσως τους προδρόμους των σύγχρονων φαρμακοποιών. Αυτοί ενσωμάτωσαν ένα ευρύ πεδίο φυτικών ουσιών (βότανα) στις αγωγές της «δίαιτας» (ως προαγωγή υγείας) που συνέστησαν, διευρύνοντας έτσι με επιτυχία τις απαραίτητες εκείνες πρακτικές για τη διατήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στους τέσσερις χυμούς του σώματος, μια από τις πιο βασικές θεωρίες στην ιπποκρατική ιατρική (Γ. Παπαδόπουλος). Ο λόγος των διανοουμένων και των «υγιεινών» περί της «δίαιτας» ως τρόπου ζωής άλλαξε τις μεθόδους προπόνησης των αθλητών που ως τότε χρησιμοποιούσαν οι «απλοί», ανεκπαιδευτοί παιδοτρίβες. Αυτό αποτέλεσε ένα ισχυρό επιχείρημα προς όφελος της δημιουργίας νέων

κανόνων για την προπόνηση των αθλητών, κανόνες οι οποίοι θα λειτουργούσαν μέσα στο πλαίσιο της ιατρικής επιστήμης χωρίς όμως να ταυτίζονται με αυτή (Ο. Παυλογιάννης).

Η διάσωση αρχαικού υλικού που αφορά στη θεραπευτική αντιμετώπιση συγκεκριμένων καταστάσεων υγείας, από κοινού με τη σχετική τεχνολογία (ιατρικά εργαλεία), αλλά και με τους ειδικούς στη χρήση της συγκεκριμένης τεχνολογίας, αποτελούν απαραίτητο υλικό για την εδραίωση της ιατρικής ως επιστήμης. Μια ενδεδειγμένη μέθοδος θεραπείας που αφορά αθέατα σημεία του σώματος, όπως είναι ο ειλεός (Ε. Χριστοπούλου-Αλετρά / Ν. Παπαβραμίδου), προσδίδει κύρος στο κεφάλαιο της εξουσίας της ιατρικής γνώσης. Οι αντιλήψεις που επικρατούσαν στην αρχαία Ελλάδα για το ανθρώπινο έμβρυο και τη φροντίδα του κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης και του τοκετού, όπως επίσης και για την υγεία της μητέρας, συνδύαζαν σύμβολα από το χώρο του μύθου με μια πληθώρα εργαλείων και τεχνικών της ιατρικής (Α. Οικονομοπούλου). Έχοντας κατά νου την ανδροκεντρική διάρθρωση των μηχανισμών της αναπαραγωγής της εποχής (η γυναίκα ως παθητικό «δοχείο» υποδοχής της ανδρικής γενεσιουργού δύναμης) και το γεγονός ότι η ίδια η γέννα ήταν αποκλειστικά στα χέρια των γυναικών μαιών, η γυναικολογία της αρχαίας Ελλάδας παρέχει ένα καλό παράδειγμα για το πώς η γνώση αυθεντίας εξυπηρετεί τα συμφέροντα της ηγεμονίας της επιστήμης.

Οι εξηγήσεις για τη λειτουργία και τις παθήσεις του ανθρώπινου σώματος κερδίζουν κοινωνική νομιμοποίηση, όταν αυτές εκφράζονται με εμπειρικούς όρους. Ωστόσο, τα συμβολικά νοήματα είναι συνήθως εξίσου πειστικά στην κατασκευή της γνώσης αυθεντίας. Αποκαλύπτοντας τα μυστήρια του ανθρώπου, το μάτι κατέλαβε κεντρικό μέρος στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και ιατρική, καθώς αντανakλούσε την καλή υγεία, ως ένα όργανο που βοηθά στο να ξεχωρίσει κανείς αντικείμενα, και μέσω του οποίου αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο (Δ. Πλάντζος). Στο τελευταίο άρθρο του αφιερώματος αυτού του τεύχους το ενδιαφέρον στρέφεται στο αρχαίο ελληνικό θέατρο (Κ. Διαμαντάκου-Αγάθου), όπου οι ιατροί είναι χαρακτηριστικά απόντες, με εξαίρεση την κωμωδία, στην οποία εμφανίζονται «λαϊκοί» γιατροί, ενώ τα τραγικά βάσανα της ψυχής αφήνονται στα χέρια των θεών.

*Αυτό το αφιέρωμα είναι προς τιμήν του Ιωάννη Τράκα του Κωνσταντίνου, του ανθρώπου που από τα παιδικά μου χρόνια με έκανε να συνειδητοποιήσω τις ελληνικές μου ρίζες, εντυπωσιάζοντάς με με τις γνώσεις του για την ελληνική μυθολογία και εμπνέοντάς με με τις αφηγήσεις του για τα γεγονότα και τα πρόσωπα από τα νεανικά του χρόνια στην Ελλάδα. Το παράδειγμά του –«παν μέτρον άριστον»– με ακολουθεί.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Η αναφορά στη «μεγάλη παράδοση» και τη «μικρή παράδοση» αποδίδεται συνήθως στον Ρόμπερτ Ρέντφιλντ (Redfield 1960) από την εθνογραφική του έρευνα σε χωριά του Μεξικού. Πρόκειται για μια εργασία που ανήκει περισσότερο στο χώρο της σύγχρονης κοινωνικής και πολιτισμικής ανθρωπολογίας, αλλά που είναι χρήσιμη γι' αυτό το άρθρο.

² Η ιατρική ανθρωπολογία αποτελεί ένα ξεχωριστό πεδίο του ευρύτερου επιστημονικού χώρου της κοινωνικής και πολιτισμικής ανθρωπολογίας, και σε κάποιο βαθμό και της βιολογικής ανθρωπολογίας. Δεν αποτελεί, όπως ενδεχομένως υπαινίσσεται ο τίτλος της, μέρος του επιστημονικού χώρου της σύγχρονης βιο-ιατρικής, παρά το γεγονός ότι αρκετοί καταξιωμένοι ιατρικοί ανθρωπολόγοι είναι παράλληλα και ιατροί, οι οποίοι εισχώρησαν στο πεδίο, όταν προσπάθησαν να εφαρμόσουν τις αρχές της σύγχρονης βιο-ιατρικής σε μη-δυτικά πολιτισμικά συστήματα. Το γνωστικό αντικείμενο εμφανίστηκε κατά τη δεκαετία του 1970, αρχίζοντας με εθνογραφικές έρευνες πεδίου, θέμα των οποίων ήταν η διερεύνηση των ιατρικών συστημάτων των μη-δυτικών πολιτισμών, καθώς και οι παραδοσιακοί θεραπευτές. Σήμερα, η ιατρική ανθρωπολογία αποτελεί το μεγαλύτερο ερευνητικό πεδίο της κοινωνικής και πολιτισμικής ανθρωπολογίας και έχει επεκτείνει τα ενδιαφέροντά της και στην κριτική μελέτη της σύγχρονης βιο-ιατρικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BAER HANS A. (1993), «Biocultural approaches in medical anthropology. A critical medical anthropology: Commentary», *Medical Anthropology Quarterly* 4/3, σ. 344-347.
- COMAROFF JEAN (1982), «Medicine: Symbol and ideology», στο PETER WRIGHT / ANDREW TREACHER (επιμ.), *The Problem of Medical Knowledge: Examining the Social Construction of Medicine*, σ. 49-68, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- FABREGA HORATIO Jr (1970), «On the specificity of folk illnesses», *Southwestern Journal of Anthropology* 26, σ. 305-314.
- FOSTER GEORGE M. (1987), «On the origin of humoral medicine in Latin America», *Medical Anthropology Quarterly* (n.s.) 1, σ. 355-393.
- FOUCAULT MICHEL (1973), *The Birth of the Clinic: An Archaeology of Medical Perception*, Trans AM Sheridan Smith, Vintage, New York.
- KLEINMAN ARTHUR (1980), *Patients and Healers in the Context of Culture: An Exploration of the Borderland between Anthropology, Medicine, and Psychiatry*, University of California Press, Berkeley.
- LINDENBAUM SHIRLEY / LOCK MARGARET (1993), *Knowledge, Power and Practice: The Anthropology of Medicine in Everyday Life*, University of California Press, Berkeley.
- LOGAN MICHAEL H. / HUNT E.E. Jr (1978), *Health and Human Condition. Perspectives on Medical Anthropology*, Duxbury Press, North Scituate Massachusetts.
- RUBEL ARTHUR J. (1977), «The epidemiology of a folk illness: Susto in Hispanic America», στο *Culture, Disease, and Healing: Studies in Medical Anthropology*, Macmillan, New York, σ. 119-128.
- SCHEPER-HUGHES NANCY (1990), «Three propositions for a critically applied medical anthropology», *Social Science and Medicine* 30/2, σ. 189-197.
- REDFIELD ROBERT (1960), *The Little Community, Peasant Society and Culture*, University of Chicago Press, Chicago Illinois.
- SINGER MERRILL (1989), «The coming of age of critical medical anthropology», *Social Science and Medicine* 28/11, σ. 1193-1203.
- (1995), «Beyond the ivory tower: Critical praxis in medical anthropology», *Medical Anthropology Quarterly* 9/1, σ. 80-106.
- WOLF ERIC (1982), *Europe and the People Without History*, University of California Press, Berkeley.